

Włodzimierz Zega

Instytut Filozofii i Socjologii PAN

O BADANIACH KATALOGOWYCH NAD ŁACIŃSKIMI RĘKOPISAMI ŚREDNIOWIECZNYMI

Na marginesie *Katalogu rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* (oprac. Marta Czyżak przy współpracy Moniki Jakubek-Raczkowskiej, Arkadiusza Wagnera, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2016, ss. LVIII + 462)

Z dużym uznaniem należy przyjąć opublikowanie w 2016 roku *Katalogu rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu* (dalej: *Katalog*). Jest to pierwsze nowoczesne opracowanie zbioru rękopisów średniowiecznych przechowywanych w Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, a pochodzących w większości z Państwowej i Uniwersyteckiej Biblioteki w Królewcu. Wcześniej omawiano wybrane rękopisy lub grupy rękopisów, stosownie do ich znaczenia dla kultury oraz zainteresowań badaczy (o tym wszystkim jest mowa we *Wstępie* na s. XI–XXXI). Zarazem jest to pierwszy od wielu lat na polskim gruncie katalog rękopisów średniowiecznych poza publikowanym regularnie *Katalogiem łacińskich rękopisów średniowiecznych Biblioteki Jagiellońskiej*, który mam zaszczyt i przyjemność współtworzyć¹.

¹T. 1–5, Wrocław i in.: Ossolineum, 1980–1993; t. 6–11, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1996–2016. Niestety w ostatnich latach regularność opracowywania i wydawania tego katalogu została mocno zachwiana z powodu odmownych decyzji gremiów przyznających środki finansowe w ramach NPRH. Docenić należy opublikowane w ostatnich latach opracowania dotyczące rękopisów Biblioteki Narodowej: S. SZYLLER, J. KALISZUK, *Inwentarz rękopisów do połowy XVI wieku w zbiorach Biblioteki Narodowej* (Inwentarze Rękopisów Biblioteki Narodowej, 3), Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2012 (praca zgodnie z tytułem jest inwentarzem rękopisów, a nie katalogiem opisowym), oraz monumentalne studium Jerzego Kaliszuka poświęcone zniszczonym i zaginionym rękopisom Biblioteki Narodowej, o których informacje zachowały się w dawnych publikacjach, a przede wszystkim w spuściznie rękopiśmiennej Marii Hornowskiej:

Według informacji podanych na stronie tytułowej, w metryczce wydawniczej i we *Wstępie* (s. XXXI i XXXIV) toruński *Katalog* został opracowany przez Martę Czyżak przy współpracy Moniki Jakubek-Raczkowskiej (która wykonała opisy zdobień 41 rękopisów) i Arkadiusza Wagnera (opisy opraw wszystkich rękopisów) oraz Mateusza Marszałkowskiego (opisy zdobień 2 rękopisów), Andrzeja Mycia (opisy inwentarzowe 13 rękopisów łacińskich), Wojciecha Szramowskiego (opisy inwentarzowe 7 rękopisów łacińskich) oraz Adama Wróblewskiego (korekty tekstów łacińskich).

Na *Katalog* składają się opisy 73 rękopisów: w większości kodeksów oraz kilku rękopisów złożonych z nielicznych kart. Właściwy katalog opisowy (s. 1–426) poprzedzono *Przedmową* dyrektora Biblioteki UMK (s. VII–VIII), *Wstępem/Einleitung* w języku polskim i niemieckim autorstwa Marty Czyżak (s. XI–XXXIV), dwoma *Wykazami skrótów* (s. XLVII–XLVIII) i *Wykazem literatury cytowanej w skrótach* (s. XLIX–LVIII). Na końcu książki dołączono *Konkordancję sygnatur — ostatnich przedwojennych i obecnych* (s. 427), cztery indeksy: 1. *Indeks cytowanych rękopisów*, 2. *Indeks incipitów*, 3. *Indeks osobowy, rzeczowy i geograficzny*, 4. *Indeks datowanych rękopisów* (s. 428–457) oraz *Wykaz fotografii* (s. 458–462). Szczególnie cenne jest omówienie dramatycznej historii toruńskich rękopisów, ściśle związanej z historią polityczną i religijną Prus, oraz dawnych katalogów bibliotek, w których te rękopisy były przechowywane (s. XI–XV), a także omówienie historii opracowania toruńskiego zbioru rękopisów (s. XXVIII–XXXI).

Katalog przygotowano z wielkim rozmachem badawczym i wydawniczym. Rozległość i wszechstronność badań polegała głównie na tym, że w *Katalogu* opracowano rękopisy zawierające teksty ze wszystkich dziedzin średniowiecznej wiedzy, a więc dzieła filozoficzne, teologiczne, astronomiczne, prawnicze, medyczne, literackie itd.; także na różnorodności językowej, ponieważ w opisanych rękopisach znajdują się teksty łacińskie, niemieckie, niderlandzkie (w ich

J. KALISZUK, *Codices deperditi: średniowieczne rękopisy łacińskie Biblioteki Narodowej utracone w czasie II wojny światowej*, t. 1: *Dzieje i charakterystyka kolekcji*, t. 2, cz. 1–2: *Katalog rękopisów utraconych*, t. 3: *Indeksy, aneks, bibliografia*, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, 2016. Poza tym odnotujmy prace tematyczne i przeglądowe: K. PŁONKA-BAŁUS, *Średniowieczne rękopisy iluminowane Biblioteki i Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie*, t. 2: *Bawaria, Czechy – Polska*, Kraków: Muzeum Narodowe, 2018; E. KNAPEK, *Rękopisy średniowieczne w zbiorach Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 57 (2012), s. 9–47; W. ZEGA, *Rękopisy średniowieczne z klasztoru augustianów eremitów na krakowskim Kazimierzu*, w: *Zakony mendykanckie w średniowiecznym Krakowie* (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, 4), Kraków: Esprit, 2008, s. 161–179. Do jeszcze innej kategorii opracowań rękopisów należy unikatowy projekt *Manuscripta.pl. A guide to medieval manuscript books in Polish collections* (http://manuscripta.pl/loca/torun_bu.htm) kierowany przez Jacka Soszyńskiego; celem projektu jest zinventaryzowanie wszystkich rękopisów średniowiecznych przechowywanych w polskich zbiorach.

różnych odmianach regionalnych), a nawet jeden węgierski i jeden perski. Do tego dochodzi bogactwo i różnorodność zdobień², duża rozpiętość czasowa — od przełomu XI i XII do pierwszej ćwierci XVI wieku — oraz wielość proveniencji i losów poszczególnych obiektów. Wszystkie te aspekty znalazły swoje miejsce w opisach katalogowych. Wydaje się, że na decyzję o opracowaniu w jednym tomie całej kolekcji wpłynął przede wszystkim fakt, że jest ona stosunkowo nieznaczna, a także to, że toruńskie (a dawniej królewieckie) rękopisy już wcześniej były opracowywane przez badaczy z różnych krajów — stosownie do języka rękopisów. Dzięki temu mają okazałą literaturę, z której Autorzy mogli czerpać, przygotowując obecny katalog. Na przykład opisy („noty katalogowe”) 25 rękopisów niemieckojęzycznych sporządzono na podstawie katalogu Ralfa Päslera, o czym wspomniano we *Wstępie*³.

Wyniki badań nad rękopisami opracowano w nowoczesnej formie wydawniczej. Publikacja jest nie tylko katalogiem opisowym ksiąg i kart rękopiśmiennej (wraz z aparatem indeksowym i bibliograficznym), ale też po części albumem średniowiecznego pisma, malarstwa książkowego, opraw, opracowaniem historii zarówno poszczególnych obiektów, jak i całego zbioru. Z tym wszystkim współgra albumowy format książki — właściwie potężnej księgi — wydrukowanej na grubym, sztywnym papierze. Walory estetyczne publikacji są niezaprzeczalne.

Do ciekawych rozwiązań metodologiczno-wydawniczych zastosowanych w opisach bibliologicznych należy wyraźne oddzielenie „suchych faktów” od ich interpretacji. I tak w punkcie *Pismo i zdobienia* najpierw umieszczano opis tychże, a w drugiej kolejności komentarz napisany z punktu widzenia historyka sztuki; podobnie w punkcie *Historia kodeksu* najpierw przytaczano noty i znaki własnościowe w brzmieniu rękopisu, a następnie ich omówienie.

Zarówno układ całego *Katalogu*, jak i poszczególnych opisów jest bardzo przejrzysty. Uzyskano to dzięki zastosowaniu (oszczędnemu, co ważne) prostych środków typograficznych: kilku rozmiarów czcionki, pogrubienia i kursywy. Z kolei zwiększony format książki pozwolił na wprowadzenie dwuszpaltowego układu strony w niemal wszystkich częściach *Katalogu* (z wyjątkiem opi-

²Wydaje się, że główny nacisk położono w *Katalogu* na stronę artystyczną rękopisów — zdobienia tekstów (inicjały, miniatury, rysunki) i opraw, co się wyraża m.in. w objętości; na przykład opis pisma i zdobień rękopisu 12/II zajął niemal tyle samo co opis bogatej i skomplikowanej treści tego kodeksu (2 strony).

³*Katalog*, s. XXXIV i XLVI; R.G. PÄSLER, *Katalog der mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg. Nebst Beschreibungen der mittelalterlichen deutschsprachigen Fragmente des ehemaligen Staatsarchivs Königsberg*, auf der Grundlage der Vorarbeiten Ludwig Deneckes erarbeitet von R.G. Päsler, hg. von U. Meves (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 15), München: Oldenbourg, 2000.

sów zawartości tekstowej rękopisów); dzięki temu wyszukiwanie określonych informacji jest dużo łatwiejsze. Wartościową rzeczą jest również to, że każdą fotografię szczegółu czy całej strony rękopisu opatrzone pełnym podpisem (co wcale nie jest standardem w tego typu publikacjach), dzięki czemu czytelnik dysponuje niezbędnymi informacjami bez konieczności poszukiwania ich w *Wykazie fotografii* na końcu książki.

Niestety publikacja ma również wady. W dalszym ciągu artykułu zwrócę uwagę na najważniejsze problemy metodologiczne i warsztatowe występujące w opracowaniach zawartości tekstowej rękopisów łacińskich⁴. Przegląd ich opisów doprowadził do sygnatury 55/IV, zatem w zakres recenzji weszło niemal 30 opisów⁵, co stanowi nieco ponad 40% wszystkich opisów zawartych w *Katalogu*. Spojrzenie na *Katalog* pod kątem łacińskich tekstów będzie swoistym kontrapunktem do recenzji opublikowanej w ubiegłym roku przez Julię Możdżeń⁶ — Autorka skupiła się bowiem na tych elementach *Katalogu*, które odnoszą się do strony materialnej i artystycznej opracowanych w nim rękopisów.

Moje zastrzeżenia dotyczą różnych etapów opracowywania tekstów rękopiśmiennych, począwszy od ich odczytywania i rejestrowania, aż po redagowanie noty bibliograficznej. Nie zaprzeczając walorom wskazanym powyżej — a także w recenzji Julii Możdżeń — wypada stwierdzić, że w zakresie opracowania rękopisów łacińskojęzycznych Autorzy *Katalogu* nie ustrzegli się niedociągnięć zarówno o charakterze warsztatowym, jak i redakcyjnym. Do pierwszej grupy należą nieścisłości dotyczące odczytów z rękopisów, rejestracji jednostek treściowych, wskazywania incipitów i explicitów utworów, ich identyfikacji, korzystania z literatury przedmiotu. Podkreślam fundamentalną rolę zwykłej poprawności językowej (odczytów, ortografii i interpunkcji), bez której następne etapy identyfikacji tekstów i sporządzania opisów katalogowych opierają się poniekąd na fałszywych przesłankach. W *Katalogu* zdarzają się sytuacje, gdy niepełny lub błędny odczyt skutkuje całkowitym pominięciem utworu obecnego w rękopisie albo niepoprawną lub nieprecyzyjną identyfikacją. Strata jest największa, gdy chodzi o utwór zupełnie nieznaną (nierejestrowany

⁴Zawężenie wynika ze względów pragmatycznych: żeby omówić cały tom i wszystkie zawarte w nim opisy, należałoby przejść dokładnie taką samą drogę, jaką przeszli Autorzy przy opracowywaniu poszczególnych rękopisów, co miałyby się z celem, a wykonalne byłoby jedynie w przechowującej je bibliotece.

⁵Przed wszystkim tych rękopisów, których podobizny są dostępne na stronach internetowych: *Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa*, <http://kpbc.umk.pl/dlibra>. Odsyłacze do zdigitalizowanych kodeksów Biblioteki UMK znajdują się również na stronie *Manuscripta.pl. A guide to medieval manuscript books in Polish collections*, http://manuscripta.pl/loca/torun_bu.htm.

⁶J. MOŹDŻEŃ, Recenzja z: *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu*, oprac. Marta Czyżak, przy współpracy Moniki Jakubek-Raczkowskiej, Arkadiusza Wagniera, Toruń 2016, „Folia Toruniensia”, 18 (2018), s. 249–258 (ze streszcz. w j. ang. i niem.).

w dotychczasowej literaturze), nieco mniejsza, gdy jest znany i rejestrowany. Jednak w obu wypadkach dotarcie do toruńskiej kopii utworu i jej ewentualne wykorzystanie w studiach porównawczych staje się mało prawdopodobne albo niemożliwe. Być może jedną z przyczyn niedomagań w tym zakresie jest to, że w zespole opracowującym *Katalog* zabrakło historyka tekstów i doktryn średnio-wiecznych oraz doświadczonego filologa mediolatynisty. W tym kontekście stonkowo niewielkim mankamentem są niedociągnięcia redakcyjne: częste nietrzymanie się przyjętych zasad transkrypcji, niespójne stosowanie interpunkcji czy plaga literówek — tego rodzaju niedoskonałości zwykle nie mają zasadniczego wpływu na poprawność identyfikacji utworów i rozumienie tekstu przez kompetentnego czytelnika, a „tylko” obniżają wartość dokumentacyjną opisów.

Całościowa ocena *Katalogu* musi być zatem dwojaka. Z jednej strony należy docenić wysiłek badawczy, zakres pracy, walory estetyczne i wydawnicze nowatorstwo, jeżeli chodzi o wykorzystanie kolorowego druku, wspaniałe reprodukcje itd. Z drugiej strony filologiczna i dokumentacyjna wartość *Katalogu* pozostawiają wiele do życzenia.

ANEKS:

ANALIZA WYBRANYCH OPISÓW — KLASYFIKACJA PROBLEMÓW

A. Problemy związane z odczytywaniem i transkrypcją fragmentów rękopiśmiennych

1) W opisach występują liczne błędy odczytu i/lub zapisu. Problem ten zilustruję trzema przykładami.

PRZYKŁAD I: Rps 3/I, nr 1 (s. 13)

Opis tej jednostki przytaczam dosłownie i w całości, rezygnując jedynie z pogrubienia, którym w *Katalogu* wyróżniono tytuł utworu; w nawiasach klamrowych dodaję numery wierszy (zgodne z opisem katalogowym) dla łatwiejszego odnalezienia się w treści opisu:

- {1} 1. k. 1r–50v: *Statuta Ordinis Teutonicici*
- {2} *Incipit prologus Regulae fratrum Theutonicorum.* – *Legimus in veteribus historiis...* ; k. 48v–50v: *Littera*
- {3} *fratris Euerhardi de Seyne.* – <F>rater E. de Seyne vicem magistri hospitalis sancte Marie Theutonicorum

⁷Odsyłając do literatury i rękopisów innych bibliotek, będę posługiwał się skrótami, jakie zaproponowali sami Autorzy *Katalogu* (s. XLVII–LVIII).

- {4} ... >< ... *Hec ex mandato magistri generalis et capituli ultramarini scripsimus utilitati et volumus obser-*
- {5} *vati. Expliciunt regule et institutiones fratrum hospitalis sancte Marie Theutonicorum Iherosolimitarum.*
- {6} *Scripte per manus Io. Ra. de Ol. Anno Domini 1398; k. 54r-56v: Spis rozdziałów Statutów.*

Ed.: Perlbach, *Statuten* (siglum: K), s. 161-162: sprawozdanie wizytacyjne Eberharda von Seyne; Henning, *Statuten* (odpis D). Por. Rps 5/I, k. 1r-47r (Statuty w j. niem.), 51r-100v (Statuty w j. fran.); Rps 78/II, k. 7r-176v (Statuty w j. niem.). — Lit.: U. Arnold, *Deutschordensregeln und -Statuten*, w: VL 2 (1980), kol. 71-74.

W powyższym opisie znajdują się następujące nieścisłości (zob. także pkt A.2, B.6 i C):

- przed *scripsimus* (w. 4) opuszczono wyraz *communi* (ma być: *communi scripsimus utilitati*);
- przed *Expliciunt* (w. 5) opuszczono wyrażenie *Deo gracias* (ma być: *Deo gracias. Expliciunt*);
- ponadto niepoprawnie rozwiązano abrewiację *Iherosolimit* z kreską nad końcowym „it” jako *Iherosolimitarum* (w. 5); nie jest to forma poprawna, mimo że taka figuruje w edycji Henniga; jak się wydaje, prawidłowym rozwiązaniem jest forma *Iherosolimitani* (w połączeniu z *Hospitalis*; tak w edycji Perlbacha), ewentualnie *Iherosolimitanorum* (w połączeniu z *Fratrum... Theutonicorum*).

PRZYKŁAD II: Rps 3/I, nr 4 (s. 13)

Jeszcze więcej tego typu błędów występuje w opisie jednostki nr 4 tego samego rękopisu. Jednostkę opisano następująco:

- {1} 4. k. 60v-84r: David de Augusta OFM, *De exterioris et interioris hominis compositione*, lib. I: *Formu-*
- {2} *la novitiorum*
- {3} *Religionis fratris videlicet servire Deo capitulum 3^m. – <P>rimo et principaliter considera semper ad quid*
- {4} *veneris et propter quid. Solummodo propter Deum ... [61v] De prelatibus quomodo sive honorandi capit-*
- {5} *ulum 4^m. Semper debes habere pacem cum prelatibus ... ><[79r] ... Capitulum 31^m. Ut igitur per terram [?]*

- {6} *esto devotus ...* [81r] *Unde cuiusleve profatur vix quoque plene. Omnibus in rebus humilem monstrat*
- {7} *duodecimus. Explicit liber honeste vite beati Bernhardi.* K. 81v: *Registrum libri honeste vite Bernhardi.* –
- {8} *Accusans alios. 6 c. Accusatus ab alio. XII d ... >< ... In via ambulandi pax et patientia sunt habenda*
- {9} *XXVII per totum.* [84r] *Vita religiosi 31 per totum.*

Utwór dołączony do poprzedniego jako kolejne rozdziały. {Itd.}.

Chcąc poprawić opis katalogowy zgodnie z brzmieniem rękopisu, potrzebne jest wprowadzenie następujących zmian:

Lokalizacja	Jest	Powinno być
w. 3	<i>fratris</i>	<i>finis</i>
w. 4	<i>Solummodo</i>	<i>Solummodo</i>
w. 4–5	<i>sive honarandi capitulum</i>	<i>sint honorandi. Capitulum</i>
w. 5	<i>Ut igitur per terram [?]</i>	<i>Ut ergo breviter percurram</i>
w. 6	<i>Unde cuiusleve</i>	<i>Undecimus leve [recte: lene]</i>
w. 7	<i>duodecimus</i> <i>Registrum</i>	<i>duodenus</i> <i>Nota Registrum</i>
w. 8	<i>XII</i> <i>ambulandi</i>	<i>VI</i> <i>ambulando</i>
w. 8–9	<i>In via ambulandi pax et patientia sunt habenda XXVII per totum.</i>	<i>Vita sancta causatur ex patienti tribulacione, 27.</i> {Fragment ten został opuszczony}

PRZYKŁAD III: Rps 25/III, nr 2a–c (s. 103)

Zdarza się niestety i tak, że niepoprawne odczytanie kilku słów w jednym incipicie utrudnia albo wręcz uniemożliwia identyfikację utworu. Tak się stało z łacińskim kazaniem zachowanym na karcie zwanej *Fragmentem królewieckim* (*Königsbergi töredék*). Incipit kazania, który brzmi: – *Duo notantur hic, scilicet ammiranda* itd., zarejestrowano w *Katalogu* w błędnej postaci: *Duo notabili hae sunt admiranda* (nr 2a) — i prawdopodobnie dlatego kazania nie zidentyfikowano. Tymczasem właściwy incipit figuruje w podstawowym repertorium kazań średniowiecznych, według którego kazanie należy do kolekcji Jana z La Rochelle: Ioannes de Rupella OFM, *Sermo de s. Michaelis*; por. Schneyer, 3, s. 714, nr 158; 8, s. 24, nr 24.

Ponadto w opisie jednostki nr 2a–c tego rękopisu znajduje się kilkanaście innych błędów:

Lokalizacja	Jest	Powinno być
nr 2a, w. 2	<i>Omnis administratorii</i>	<i>Omnes amministratorii</i>
nr 2b, w. 1	<i>Pro thema Legite</i>	<i>Prothema Legitur</i>
w. 2	<i>nolebat demonem</i>	<i>volebat oracionem</i>
w. 3	<i>enim dicens</i>	<i>ei dicere [?]</i>
nr 2c, w. 1	<i>relinquimus omnia omnia</i>	<i>reliquimus omnia</i>
w. 2	<i>inventur [?] ad aptandum A apostoli</i>	<i>in Mt. [?] adaptantur N. apostoli. — In quibus quidem verbis a duobus commendatur [?] ...</i>
w. 3	<i>Domino</i>	<i>duo </i>

W innych miejscach *Katalogu* pomyłki tego rodzaju zdarzają się również często, np. Rps 2/I, nr *4; 3/I, nr 2, 5–8, 10, 13, 15–16, s. 19 (Noty i glosy), kol. lewa; 5/I, nr 1–2, 4; 6/I, nr 1–3; 9/I, nr 1; 12/II, nr 2–4, 9–10; 13/II, nr 1, Noty i glosy; 14/II, nr I/1, 4, 6–8, 12–13 itd.; 15/II, nr 3; 24/III, nr 1–2, Noty i glosy; 27/II, nr 2, 4, Noty i glosy, Ia–b; 36/III, nr 1–6; 39/III, nr 1; 41/III, nr 1; 48/III, nr 1; 51/III, nr 1–6; 55/IV, nr 6–7, 23, 31 i in.

2) Opisy są niezgodne z przyjętymi w *Katalogu* zasadami transkrypcji⁸ i niekonsekwentnie są w nich stosowane reguły ortograficzne, interpunkcyjne itp.

Tego typu nieścisłości zawiera opis przytoczony w przykładzie I (Rps 3/I, nr 1):

- słowa *Regulae* (w. 2), *historiis* (w. 2), *Euerhardi* (w. 3), *institutiones* (w. 5) zapisano niezgodnie z przyjętymi zasadami (ma być: *Regule*, *hystoriis*, *Euerhardi*, *instituciones*);
- słowa *hospitalis* i *sancte* (w. 3) oraz *fratrum*, *hospitalis* i *sancte* (w. 5) zapisano małą literą, a powinny być zapisane wielką literą, ponieważ są one

⁸ Stosowną zasadę wydawniczą sformułowano następująco (*Katalog*, s. XXXIIb): „Fragmety tekstów z rękopisów (incipity, explicity, noty itp.) cytowano zgodnie z zasadami instrukcji wydawniczej dla źródeł średniowiecznych [tzw. instrukcji Wolffa]: starano się zachować grafie oryginału (»w« — zgodnie z użyciem w tekstach; »c« przed »i« z wyjątkiem wyraźnego zapisu »t«; »y«, »ÿ« jako »ii«, gdy zostało użyte na oznaczenie »ii«)”. Autorzy nie podali reguł interpunkcyjnych; zakładam, że w takiej sytuacji również chcieli się kierować „instrukcją Wolffa”.

elementami nazwy własnej (ma być: *Hospitalis Sancte, Fratrum Hospitalis Sancte*);

- słowo *regule* w eksplicie (w. 5) zapisano małą literą; należy je konsekwentnie zapisać wielką literą, skoro taką pisownię przyjęto wcześniej w intytulacji (w. 2; ma być: *Regule*);
- w słowie *Legimus* (w. 2) nie dodano nawiasów ostrych wbrew przyjętej zasadzie wydawniczej⁹ (ma być: <L>*egimus*, analogicznie do <F>*rater*).

I podobnie opis z przykładu II (Rps 3/I, nr 4):

Lokalizacja	Jest	Powinno być
w. 3	<i>Deo capitulum</i>	<i>Deo. Capitulum</i>
w. 8	<i>alios.</i> <i>alio.</i> <i>patientia</i>	<i>alios,</i> <i>alio,</i> <i>paciencia</i>
w. 9	<i>religiosi</i>	<i>religiosi,</i>

Podobne nieścisłości występują w większości przejrzanych opisów. Problemem ogólniejszym wydaje się brak spójności w sprawach, co do których Autorzy nie sformułowali własnych zasad wydawniczych — w takich sytuacjach należałoby się spodziewać, że będą się stosować do „instrukcji Wolffa”, na którą się powołują (s. XXXI). Często jednak tak nie jest.

*B. Problemy związane z odnajdywaniem utworów w rękopisie,
ich rejestrowaniem i identyfikowaniem oraz wykorzystaniem
literatury służącej identyfikacji*

3) Niektórych utworów w *Katalogu* w ogóle nie zarejestrowano albo zarejestrowano z nieprecyzyjną identyfikacją.

Trudności z zarejestrowaniem utworów i poprawną identyfikacją pokażę w oparciu o wcześniejszy przykład II (Rps 3/I, nr 4). Mimo znajomości repertoriów (Distelbrink i Bloomfield-Guyot), które w wypadku tego utworu Dawida z Augsburga dostarczają precyzyjnych informacji i wskazują kilka edycji, jednostkę zidentyfikowano nieprecyzyjnie i fragmentarycznie: podano niewłaściwy explicit utworu głównego i nie zarejestrowano dołączonych do niego trzech

⁹ *Katalog*, s. XXXIIb: „Inicjały — ozdobne pierwsze litery tekstu podawano w nawiasie ostrym »< >«”.

dotatków, co pociągnęło za sobą kolejne, już mniejszej rangi, pomyłki: niepotrzebnie podano incipit drugiego (w rękopisie czwartego) i ostatniego rozdziału utworu (w. 4–6).

Autorzy trafnie zidentyfikowali autora i dzieło: Dawid z Augsburga, *De exterioris et interioris hominis compositione*, jednak poprawna identyfikacja doprowadziła do niepoprawnej albo pozornie poprawnej — bo pseudo-bernardyńskiej i fragmentarycznej — edycji (PL 184), która obejmuje tekst tylko do k. 73v rękopisu. Tymczasem porównanie tekstu rękopiśmiennego z wydaniem pełnego i autentycznego tekstu dzieła Dawida z Augsburga dowodzi, że z tym właśnie dziełem mamy do czynienia aż do k. 79r rękopisu — chodzi dokładnie o pierwszą część I księgi, która w wydaniu z 1899 roku nosi tytuł *Formula de compositione hominis exterioris ad novitios*.

Opis jednostki jest nieadekwatny również dlatego, że w ogóle nie rejestruje (i tym samym nie identyfikuje) reszty tekstu, a mianowicie fragmentów znajdujących się na k. 79r–81r, których wydania nie obejmują utworu Dawida. Jednak i te fragmenty można w większości zidentyfikować¹⁰.

W rezultacie opis tej jednostki w odniesieniu do jej końcowych partii powinien być bardziej szczegółowy, a w odniesieniu do pozostałych może zostać uproszczony; stosownie do tego zmieni się również nota bibliograficzna:

k. 60v–84r: David de Augusta OFM, *De exterioris et interioris hominis compositione*, lib. I: *Formula de compositione hominis exterioris ad novitios*, pars 1

*Religionis finis, videlicet servire Deo. Capitulum 3^m. — <P>rimo et principaliter considera semper, ad quid veneris et propter quid. Solummodo propter Deum... ><[79r]... in omnibus fuge mulieres, compaciens esto afflictis. [Dodatek 1: Hieronymus Stridonensis, *Epistula* 125, 15] — *Doceo te non tuo arbitrio dimittendum, sed vivere in monasterio... ><[79v]... illud solum tenebis, quod agere mente [!] compelleris. [Dodatek 2] — Omnis religiosus, si diu inter seculares versetur, dissuescit flecti [80r] sub iugo continue obediencie... ><[80v]... et confusione bonorum hominum in dampnationem perpetrantis [!]. [Dodatek 3] — Qui hec facere [!] desiderat, aspiciat in XII^{cim} gradus humilitatis, quos beatus Benedictus posuit in Regula, dicens: — Omnes precedit, quod quis festinus obedit [cf. Walther, *Initia*, 13231; idem, *Proverbia*, 19913]. ... ><[81r]... Omnibus in rebus humile monstrat duodenus. *Explicit liber honeste vite beati Bernhardi. [81v] Nota Registrum libri honeste vite Bernhardi. Accusans alios, 6 c. Accusatus ab alio, VI d ... >< ... Vita sancta causatur ex pacienti tribulatione, 27. [84r] Vita religiosi, 31 per totum.***

Ed.: David ab Augusta, *De exterioris et interioris hominis compositione secundum triplicem statum incipientium, proficientium et perfectorum libri tres*, Quaracchi: Collegium s. Bonaventurae, 1899, s. 3–36 (warianty tekstowe i różnice strukturalne). Dodatek 1 ed.: CSEL 56, s. 133, 20 – 134, 17. Dodatek 3 ed.: V. Rose,

¹⁰Ich status pozostaje niejasny; zapewne zostały dołączone do utworu Dawida na jakimś etapie transmisji tekstu, i nie stanowią jego części.

Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliotheken zu Berlin, Bd. 13: *Verzeichniss der lateinischen Handschriften*, Bd. 2: *Die Handschriften der kurfürstlichen Bibliothek und der kurfürstlichen Lande*, 1. Abteilung, Berlin: A. Asher & Co, 1901, s. 268¹¹.

Jeżeli chodzi o literaturę przedmiotu, którą podali Autorzy, niekonieczny jest odsyłacz do repertorium „Distelbrink, nr 90 (*De in{s}titutione novitiorum*)”, ponieważ ta pozycja dotyczy innej (dłuższej) wersji utworu; wystarczy odsyłacz „Distelbrink, 145 (*Formula novitiorum*)”, który odnosi się dokładnie do takiej wersji, jaka występuje w tym rękopisie, nie licząc Dodatków 1–3. W aspekcie identyfikacji utworu zbędne wydają się również odsyłacze do ogólnych opracowań dotyczących osoby i twórczości Dawida z Augsburga (*Lexikon des Mittelalters*; baza internetowa *Alcuin. Infothek der Scholastik*), gdyż nie przyczyniają się one do lepszej identyfikacji omawianego utworu¹².

Natomiast warto dodać odsyłacz do repertorium rejestrującego dzieła autorów franciszkańskich: Mohan, *Initia*¹³, s. 298*.

PRZYKŁAD IV: Rps 52/III, nr 2 (s. 217)

Niemal wszystkie części tego samego utworu Dawida z Augsburga zachowały się w innym toruńskim rękopisie: 52/III, nr 2. W tym wypadku w *Katalogu* opublikowano stosunkowo długi opis treści, który mimo to jest w kilku punktach niepełny i niedokładny¹⁴ — głównie dlatego, że nie odnotowuje rozbieżności rękopisu w stosunku do autentycznego tekstu znanego z repertoriów i edycji — a mianowicie:

- nie zaznaczono, że w rękopisie utwór jest niekompletny: brakuje drugiej części pierwszej księgi (tak samo jak w rękopisie 3/I, nr 4);
- podano niepoprawny explicit całego dzieła (= III księgi), ponieważ

¹¹W kodeksie BUWr, I F 98, f. 92v–93r Dodatki 1–2 zostały przypisane „fratri David” (niewątpliwie chodzi o Dawida z Augsburga); zob. *Die Handschriften der Staats- und Universitätsbibliothek Breslau*, Bd. 1 (*Verzeichnis der Handschriften im deutschen Reich*, 1), Leipzig: Otto Harrassowitz, 1938, s. 100.

Dokładnie taki sam zestaw tekstów (jak pod nr 3–4 opisu) zawierają np. kodeksy Berlin, SBPK, Cod. Elector. 423 (*Theol. Qu.* 85), f. 63r–77r (V. Rose, jw., s. 268) oraz Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 590 Helmst. (Heinemann, 638), f. 52r–66v (<http://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&cid=590-helmst&catalog=Lesser&chi=Liborius%20Otho>).

¹²Co prawda baza *Alcuin* podaje edycję utworu, ale w *Katalogu* nie została ona wykorzystana.

¹³G.E. MOHAN, *Initia Operum Franciscanum (XIII–XV s.)*, „Franciscan Studies”, 35 (1975) – 38 (1978).

¹⁴Sama identyfikacja utworu głównego nie wymagałaby aż tak długiego opisu, ponieważ jest zupełnie oczywista w oparciu o podstawowe repertoria (Distelbrink, nr 85; Bloomfield-Guyot, nr 4155).

- nie zarejestrowano właściwego (albo drugiego) prologu II księgi, który w kodeksie znajduje się na samym końcu, tzn. po zakończeniu III księgi;
- podano niepoprawny explicit I księgi, ponieważ
- nie odnotowano, że na końcu I księgi znajdują się dwa dodatki nienależące do utworu głównego (tak samo jak w Rps. 3/I, nr 4);
- nie odnotowano, że tekst opisany jako „Prolog księgi II” jest jeszcze jednym dodatkiem nienależącym do utworu głównego, a nie prologiem II księgi (co zresztą zostało zauważone przez korektora lub czytelnika kodeksu, który skreślił intytulację *Prologus 2ⁱ libri*, a dopisał słowo *Sequitur* oznaczające kontynuację poprzedniej części;
- nie odnotowano, że na końcu II księgi również znajduje się dodatek nienależący do utworu głównego.

Podstawą do powyższych ustaleń są repertoria i edycja, które należy uzupełnić w nocie bibliograficznej:

Ed.: David ab Augusta, *De exterioris et interioris* (jak w opisie Rps. 3/I, nr 4), s. 3–36, 64–378, 63–64. Por. Distelbrink, nr 85, 90, 100, 118, 145, s. 119; Bloomfield-Guyot, 855, 1524, 2655, 4098, 4155, 4283; Mohan, s. 61*, 100*, 203*, 298*, 304*. Dodatek 1 i 2, por. Rps 3/I, nr 4; Dodatek 3, por. Bloomfield-Guyot, 213. Dodatek 4, por. BUW_r, I F 98, f. 109r (*Die Handschriften* [jak w opisie Rps. 3/I, nr 4], s. 100)¹⁵.

PRZYKŁAD V: Rps 12/II, nr 9–10 (s. 52)

W *Katalogu* opis tych dwóch jednostek wygląda następująco:

9. k. 63va–73va, 80ra–87vb: *Recepty medyczne*

[Indeks] – <>*d capitis dolorem, ad oculos dolentes ...* ><[64vb] ... *De pullo hyrundinis ... D .. V .. LT .. R.* [65ra] *Hec sunt diverse curationes ad dolorem capitis. – <C>orona de agrimonia facta et capiti imposita statim sanat ...* ><[87vb] ... *Ad omnem dolorem vel rumorem corporis. Cymnum et folia caulium cere cum vino*||

10. k. 73vb–79v: *Recepty medyczne* (nie ujęte w indeksie utworu 9)

– *Farina siliginea cum sanguine leporino et felle taurino ...* >< ... *teris in pulverem cum aceto linis emigraneum. Ad*||.

¹⁵Taki sam zestaw tekstów jak w Rps. 52/III, nr 2 znajduje się w rękopisie Olomouc, Vědecká knihovna, M II 139, f. 85r–132v (M. BOHÁČEK, F. ČÁDA, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, bearb. F. und M. Schäfer, hrsg. H.B. Harder, H. Rothe (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe C: Bibliographien. NF, 1 [3]), Köln i in.: Böhlau, 1994, s. 492.

Identyfikowanie recept i innych utworów zawartych w tych jednostkach (a także w innych „receptariuszach”) jest niewątpliwie wielkim wyzwaniem. Skoro jednak ich identyfikacja się nie powiodła, to powinny zostać zarejestrowane bardziej szczegółowo i obszernie — zgodnie z zasadą metodologiczną *Katalogu* deklarującą, że „dla tekstów dotychczas nieznanymi przytaczano obszerniejsze incipity i explicity”¹⁶; zamieszczone opisy nie spełniają tego kryterium¹⁷.

Poniższe uwagi dotyczą bezpośrednio jednostki nr 9, ale część z nich można odnieść również do jednostki nr 10 (a także nr 2 w tym rękopisie i do innych zbiorów recept). Po pierwsze, sformułowanie tytułowe („Recepty medyczne”) nie odzwierciedla we właściwy sposób treści jednostki. Chcąc uczynić je bardziej adekwatnym, należałoby je poszerzyć o wyrażenie „i magiczne” albo zastąpić bardziej uniwersalnym określeniem łacińskim *Antidotarium*¹⁸.

Po drugie, analogiczny, choć nie identyczny, incipit jak w toruńskim kodeksie: – *Corona de agrimonia*, a także incipity kilku innych recept medycznych i magicznych zawartych w jednostce nr 9 są notowane w repertorium kodeksów medycznych: A. Beccaria, *I codici di medicina del periodo presalernitano*

¹⁶ *Katalog*, s. XXXIIa.

¹⁷ Generalnie utwory medyczne i podobne, zwłaszcza tak ulotne jak recepty, mają to do siebie, że jako „dzieła” praktyczne, użytkowe podlegały przeróbkom stosownie do nabywanej wiedzy i zapewne też osobistych doświadczeń (w potocznym i ścisłym tego słowa znaczeniu) praktykujących medyków. Właściwie każda recepta ma swoją własną historię i swoją własną tradycję rękopiśmienną, i dlatego każdą można by (nawet należałoby) identyfikować i inwentaryzować oddzielnie, jako osobny utwór (nie pomijając oczywiście identyfikacji i historii zbioru, w którym funkcjonowała). Z tego powodu warto, żeby opisy jednostek 2 i 9–10 były obszerniejsze i dawały więcej materiału porównawczego.

¹⁸ Można co prawda się zgodzić, że starożytna, a za nią średniowieczna medycyna z zasady miały wiele wspólnego z tym, co dzisiaj byśmy nazwali praktykami magicznymi, jednak z drugiej strony ich odrębność jest również wyraźnie zaznaczona, przynajmniej metodologicznie. Znajduje to wyraz w odrębności badań i repertoriów, a także innych publikacji rejestrujących utwory z tych dwóch dziedzin. Przepisy „medycyny magicznej” tylko wyjątkowo można znaleźć w repertoriach właściwych dla średniowiecznej medycyny i innych nauk, gdyż zasadniczo są rejestrowane w publikacjach właściwych dla badań nad średniowieczną magią. Część przepisów zawartych w utworze nr 9 (a także nr 2 i 10) zdecydowanie wykracza poza obszar medycyny naukowej. Do najbardziej wyrazistych przykładów należy zamykająca omawiane *Antidotarium* recepta „Na sen” (*Ad somnum*), którą stanowi magiczne zaklęcie: – *Exmabel, Exmabel, Exmabel, adiuro vos per archangelum Mychaelem, ut soporetur N.* itd. (k. 73va). Inne przykłady to „czarnoksięskie” przepisy dotyczące chwytania i zabijania borsuka, sępa czy pisklęcia jaskółki (k. 72ra–73va), a ponadto recepta „Dla kłócących się małżonków”, zgodnie z którą jądra borsuka/jązwca należy ugotować z miodem i wodą źródlaną i dać małżonkom do picia (k. 85va: *Ad coniuges, qui inter se discordant. – Testes de taxo coques cum melle et aqua de fonte. Dabis ambobus.*). Z kolei niektóre przepisy zawarte w jednostce nr 2 (k. 10vb–12rb) mają charakter porad dietetycznych czy higienicznych właściwych dla gatunku *regimen sanitatis* (*De sompno, De sole, De balneis, De unctioe, De labore et otio*).

(*secoli IX, X e XI*), (Storia e letteratura. Raccolta di Studi e Testi, 53), Roma: Storia e letteratura, 1956, s. 358–359¹⁹, nr 124/1, 2a, 4 i in.

Po trzecie, ponieważ opis sporządzono według błędnej kolejności kart (o czym powiem za chwilę), w ogóle nie podano rzeczywistego explicitu. Znajduje się on nie na k. 87v, jak sugeruje opis, ale na k. 73va; jego brzmienie jest następujące: *et ponatur sub capite eius inscio*.

Po czwarte, w opisie użyto zagadkowego zapisu „D .. V .. LT .. R”, nie wyjaśniając, co miałyby oznaczać podwójne kropki pomiędzy literami. Przyczyniło się to do pominięcia w opisie utworów ukrytych wewnątrz jednostki nr 9. Rzecz przedstawia się następująco. W nietypowy sposób zapisano w rękopisie dwa tytuły rozdziałów znajdujących się na k. 72ra–vb i 72vb–73va oraz odpowiadające im tytuły w spisie treści na k. 64vb. Liczba kropek (punktów) w kodeksie jest różna (od jednej do pięciu) i zostały one rozmieszczone w różnych układach geometrycznych: a) jedna pod drugą (dwie lub trzy), b) jako narożniki kwadratu (cztery), c) jako narożniki kwadratu z kropką wpisaną w jego środek (pięć)²⁰. Te dwa tytuły można więc zapisać tak (liczba w nawiasie kwadratowym oznacza liczbę kropek): *D*[3] *T*[2]*X*[4] *S*[1]*V*[3] *M*[3]*L*[3]*N*[2]; *D*[3] *V*[5]*LT*[5]*R*[3]. Wszystko wskazuje na to, że kropkami zastąpiono samogłoski²¹, a po rozszyfrowaniu otrzymujemy poprawne tytuły dwóch utworów: *De taxo sive melena* (*Borsuk albo jaźwiec*) o incipicie: – *Apprehende eum vivum et ieiuno animo extrahis dentes* itd., oraz *De vulture* (*Sęp*) o incipicie: – *Quem cum apprehenderis, caput eius ferro amputa* itd. — obydwaj utwory znajdują się przywołanym wyżej repertorium²².

¹⁹ Chodzi o niezwykle ciekawy rotulus Bern, Stadt- und Hochschulbibliothek [obecnie Burgerbibliothek], cod. 803.

²⁰ Trzeba przyznać, że trudno byłoby te tajemnicze zapisy przedstawić za pomocą zwykłych znaków typograficznych; tym bardziej szkoda, że w tym wypadku w *Katalogu* nie zamieszczono reprodukcji odnośnych stron. Ważniejsza od reprodukcji jest jednak interpretacja, której w opisie również zabrakło.

²¹ Zob. A. GIEYSZTOR, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa: PWN, 1973, s. 162; B. BISCHOFF, *Latin Palaeography. Antiquity and the Middle Ages*, tłum. D. Ó'Cróinín, D. Ganz, Cambridge: CUP, 1993, s. 177.

²² Beccaria, *I codici*, s. 225, nr 62/4, s. 359, nr 124/4; Thorndike-Kibre, *Catalogue*, 115. Choć wyższe tytuły znalazły się w rękopiśmiennym spisie treści w jednym ciągu z tytułami innych rozdziałów, tzn. nazwami recept zawartych w *Antidotarium* nr 9, w opisie należy je wyodrębnić. Trzeba tak zrobić co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, ponieważ w innych, dużo starszych rękopisach zachowały się jako osobne utwory i jako takie są notowane w repertoriach. Inaczej mówiąc, nie ma pewności, czy stanowią integralną część (integralne części) utworu nr 9, a jeżeli stanowią, to nie we wszystkich rękopisach zajmują to samo miejsce w strukturze zbioru. Po drugie, ze względu na ich wyjątkowość (a przynajmniej nietypowość) polegającą na zastosowaniu średniowiecznej kryptografii. Wydaje się, że przez zastosowanie prostego szyfru kompilator albo pisarz receptariusza podkreślił tajemny charakter wiedzy zawartej w tych dwóch utworach — w odróżnieniu od „zwykłych recept”, z których zasadniczo się składa to *Antidotarium*.

Po piąte, w ostatnim wierszu opisu wyrazy *rumorem*, *Cymmum*, *cere* należy zgodnie z rękopisem poprawić na *tumorem*, *Cymminum*, *tere*.

Na koniec uwaga kodykologiczna. Opis jednostki nr 9 sporządzono w *Katalogu* zgodnie z kolejnością błędnie zszytych składek i kart, a nie według rzeczywistej treści utworu, w związku z czym odnosi się mylne wrażenie, że tekst utworu urywa się na k. 87vb słowami *cum vino* i jest niekompletny (co zresztą zaznaczono stosownym symbolem ||). W rzeczywistości jednak utwór jest kompletny, tyle że jego explicit znajduje się na k. 73va; zaś właściwa kolejność kart dla jednostki nr 9 (uwzględniająca także przestawienia kart w ramach składek 12–13) jest następująca: k. 63v–70v, 84r–v, 80r–81v, 85r–86v, 82r–83v, 87r–v, 71r–73va. Wprawdzie w opisie kodykologicznym na s. 53a *Katalog* informuje nas, że „rękopis został źle zszyty”, jednak opis składek 9–13 okazuje się nieprecyzyjny i nieprzystający do opisu jednostki nr 10 na s. 52. Na s. 53a czytamy bowiem, że „składka 10 (k. 71–78) [powinna zostać umieszczona] po 13 (po k. 87)”. W efekcie otrzymujemy następującą kolejność składek: 9, 11–13, 10 (k. 63–70, 79–87, 71–78) — i jest to kolejność niepoprawna. Tymczasem w opisie jednostki nr 10 składkę 11 (k. 79) potraktowano tak, jakby była ostatnią składką poprawnie zszytego kodeksu (tzn. tak, jakby była umieszczona po właściwie wszytej składce 10). W tej sytuacji otrzymujemy inną — poprawną — kolejność składek: 9, 12–13, 10–11 (k. 63–70, 80–87, 71–78, 79)²³.

Dlatego dla większej przejrzystości zdecydowanie korzystniej byłoby podać właściwą kolejność kart już w opisie treści, a nie dopiero w opisie składek. Wówczas już na pierwszy rzut oka czytelnik zdawałby sobie sprawę zarówno z zaburzeń w budowie kodeksu, jak i z zaburzeń w treści utworu. Ten sam problem dotyczy jednostki nr 3 (k. 12va–51rb), gdzie w związku z przestawieniem składek 3–5 kolejność kart zgodna z treścią utworu jest następująca: k. 12va–25vb, 34ra–41vb, 26ra–33vb, 42ra–51rb.

Z niezarejestrowaniem utworów w *Katalogu* mamy do czynienia jeszcze co najmniej raz, a mianowicie w opisie rękopisu 27/II (Noty i glosy, Ia–b). Na k. Iv–1r znajduje się około 60 różnego rodzaju drobnych utworów: sentencji moralnych, przysłów, paremii prawniczych, krótkich cytatów z Biblii, prawa kanonicznego, cywilnego i z dzieł ojców Kościoła oraz formuł katechizmowych. W *Katalogu* zarejestrowano tylko osiemnaście z nich. Klucz, według którego wybrano te, a nie inne utwory, pozostaje niejasny; nie wydaje się, żeby powodem niezarejestrowania wszystkich była niewielka długość jednostek, skoro niektóre — równie krótkie — zarejestrowano. W przytoczonych incipitach występują liczne błędy odczytu, w kilku wypadkach nie podano też odsyłaczy do literatury przedmiotu. Nagłówek „Cytaty”, którym opatrzone jednostkę nr Ia, prosi się

²³ A zatem, opisując składki, należałoby powiedzieć, że nie tylko „składka 10”, ale także 11 (razem z 10) „[powinna zostać umieszczona] po składce 13”.

o poszerzenie, tak aby użytkownik *Katalogu* wiedział, jakiego rodzaju cytatów może się spodziewać w opisanej jednostce.

4) Utwory zarejestrowano, ale ich nie zidentyfikowano, mimo że mają edycję i/lub są znane z repertoriów.

Problem został częściowo zasygnalizowany już w poprzednim punkcie, a tu dodam jeszcze trzy ilustracje.

PRZYKŁAD VI: Rps 3/I, nr 5 (s. 16)

Krótkiemu tekstowi nadano adekwatny tytuł *Nauka dobrej spowiedzi*. Brak identyfikacji jest tu o tyle zrozumiały, że tekst stanowi wyjątek ze środka utworu.

Jest to fragment następującego dzieła: Matthaeus de Cracovia, *De puritate conscientiae*.

Ed.: W. Seńko, A.L. Szafranski, *Mateusza z Krakowa Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii* (= Materiały do Historii Teologii Średniowiecznej w Polsce, z. 1), (Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Spectantia, 2/1), Warszawa: ATK, 1974 s. 283, w. 1142–1155.

Należy również skorygować błędy odczytu i zapisu: *Ut* należy zapisać jako [U]t, ponieważ litery „U” nie ma w rękopisie; przed *saltem* należy dopisać opuszczone *studeas*.

PRZYKŁAD VII: Rps 3/I, nr 13 (s. 17)

Utwór o rękopiśmiennym tytule *Regimen sanitatis regis Bohemie* zarejestrowano w *Katalogu* jako anonimowy; tymczasem jest on notowany w repertoriach i ma edycję:

Gallus de Monte Sion (de Praga, de Strahov), *Regimen sanitatis ad Carolum imperatorem*.

Ed.: F. Müller, *Vitae vivendae ratio in gratia Caroli IV a magistro Gallo medico et mathematico conscripta*, Pragae 1819, s. 13–27. Por. P. Spunar, *Repertorium auctorum Bohemorum pro vectum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans*, t. 1 (Studia Copernicana, 25), Wratislaviae et al.: Institutum Ossolinianum, 1985, s. 99, nr 222; Thorndike-Kibre, *Catalogue*, 220; G. Keil, *Gallus von Prag (von Strahov)*, w: VL 2 (1980), kol. 1065–1069.

Błędne odczyty: *summitur* (w. 2), *utantur* (w. 3), *consuetum* [?] (w. 3–4), *sapientium* i *amen* (w. 4); powinno być: *sumitur*, *utatur*, *consultum* [?], *sapientum* i *etc.*

PRZYKŁAD VIII: Rps 3/I, nr 16 (s. 17)

Podobnie utwór o rękopiśmiennym tytule *Regula sanctissima vite sancte Dei Genetricis Marie*, który zarejestrowano w *Katalogu* jako anonimowy, ma edycję i jest notowany w repertoriach:

Vita Mariae rhythmica (excerptum e lib. V, v. 6612–6737, 6740–6741)²⁴.

Ed.: A. Vögtlin, *Vita beate virginis Marie et Salvatoris rhythmica* (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, 180), Stuttgart – Tübingen: Litterarischen Verein in Stuttgart, 1888, s. 223–227 (do *Deo fruebatur*). Por. Walther, *Initia*, 10692; *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis*, t. 2, Bruxellis: Societas Bollandiana, 1901, nr 5347; H. Fros, *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis. Novum supplementum* (Subsidia Hagiographica, 70), Bruxellis: Societas Bollandiana, 1986, nr 5347; K. Gärtner, 'Vita beate virginis Marie et Salvatoris rhythmica', w: VL 10 (1999), kol. 436–443.

Błędny odczyt: *scola* (w. 2) należy poprawić na *stola*.

Ponadto tekst w rękopisie ma własne zakończenie, które różni się od edycji, dlatego końcową partię utworu należy wyodrębnić i opisać bardziej szczegółowo:

...[143r]... *aut in mentis iubilo Deo fruebatur*. [Zakończenie; k. 143v] *Et ideo verificae regina celi vocatur ... >< ... Virgo* {itd.}.

5) Jednostkę zarejestrowano i zidentyfikowano, ale identyfikacja okazuje się niepełna bądź nietrafna.

Problem ten został już zasygnalizowany w punkcie 3.

PRZYKŁAD IX: Rps 3/I, nr 10 (s. 16)

- autorstwo dzieła *Malogranatum* nie jest pewne, dlatego przy podanym autorze (Gallus de Aula Regia) należałoby postawić znak zapytania;
- z kolei określenie „*abbreviatio*” jest mylące; tekst w rękopisie nie jest bowiem skróconą wersją całego *Malogranatum*, lecz kompilacją fragmentów wybranych z różnych miejsc tego dzieła;

²⁴Tekst z identycznym incipitem i explicitem znajduje się w rękopisie Praha, Knihovna Metropolitní kapituly (Kancelář prezidenta republiky, Archiv Pražského hradu), A LX 2 (96), f. 172v–173r (A. PATERA, A. PODLAHA, *Soupis rukopisů Knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, t. 1 (Soupis rukopisů knihoven a archivů zemí českých jakož i rukopisných bohemik mimočeských, 4/1), Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910, s. 58).

- podany incipit (– <I>n presenti opusculo itd.) stanowi pierwsze słowa prologu, natomiast brakuje w opisie właściwego incipitu; są nim następujące słowa: – *Tria sunt, que retrahunt ab amore seculi. Si tamen illa bene pensata et perfecte discussa fuerint* itd.;
- opis zawiera też kilka błędów odczytu i/lub pisowni: *specialis doctrina* (w. 3), *doctrina i seu* (w. 4), *his* (w. 5), *periculosum i differe* (w. 6), *register i re trabunt* (w. 7); zamiast nich ma być: *specialia doctrine, documenta i sive, hiis, quam periculum i differre, registrum* oraz *retrahunt*.

PRZYKŁAD X: Rps 5/I, nr 3–4 (s. 21)

Jednostka nr 3 ma następujący nagłówek: „Nikolaus von Dinkelbühl (¿), dodatek do *Speculum artis bene moriendi*”. Identyfikację tę można doprecyzować stosownie do treści i historii tekstu, korzystając z repertoriów i edycji.

Utwór nr 3 (k. 48v–49r) sam w sobie to przede wszystkim egzemplum²⁵ (któremu można nadać tytuł *Exemplum de papa et capellano*). W dawnych wydaniach to egzemplum rzeczywiście jest dołączone do *Speculum artis bene moriendi*, jednak ani nie wiadomo, czy jego przynależność do *Speculum* jest pierwotna (raczej nie jest, sądząc chociażby na podstawie datacji rękopisu toruńskiego), ani nie ma pewności, czy autorem *Speculum* był Mikołaj z Dinkelsbühl; dzieło ma bowiem wiele innych atrybucji (Mateusz z Krakowa, Jan Gerson, Jan Capranica, Jakub z Paradyża) i raczej rejestruje się je jako anonimowe. Na pewno zaś egzemplum funkcjonowało — po pierwsze — osobno, jak np. w rękopisach BJ 1389, f. 177v²⁶; Praha, Knihovna Metropolitní kapituly (Kancelář prezidenta republiky, Archiv Pražského hradu), N 11 (1535), k. 277r²⁷ i in.; po drugie — łącznie z modlitwą *Ojczy nasz* lub z jej wykładem (jak notuje Bloomfield-Guyot, 8335), a także — po trzecie — łącznie z modlitwami za umierających, jak np. w rękopisie Melk, Benediktinerstift, Cod. 181, s. 319–324²⁸.

Z trzecią sytuacją mamy do czynienia także w rękopisie toruńskim, gdzie modlitwy za umierających znajdują się na k. 49r–50v, a w *Katalogu* opisano je pod nr. 4. Biorąc to pod uwagę, utwory nr 3 i 4 w zasadzie powinny zostać opisane

²⁵ Również w rękopisie frankfurckim (Frankfurt, Ms. Praed. 28), na który się powołują Autorzy *Katalogu*, utwór został poprzedzony intytulacją: *Exemplum*.

²⁶ *Catalogus BJ IX*, s. 332.

²⁷ A. PATERA, A. PODLAHA, *Soupis rukopisů Knihovny Metropolitní kapitoly pražské*, t. 2 (*Soupis rukopisů knihoven a archivů zemí českých jakož i rukopisných bohémik mimočeských*, 4/2), Praha: Česká akademie věd a umění, 1922, s. 382.

²⁸ CH. GLASSNER, *Katalog der deutschen Handschriften des 15. und 16. Jahrhunderts des Benediktinerstiftes Melk*, 3 (*Denkschriften der phil.-hist. Klasse*, 492; *Veröffentlichungen zum Schrift- und Buchwesen des Mittelalters*, Reihe III, 3), Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2016, s. 111–115; http://manuscripta.at/hs_detail.php?ID=40181.

jako jedna jednostka, którą można by zatytułować na przykład tak: *Exemplum de papa et capellano cum orationibus super agonisantes*. W każdym razie, nawet pozostając przy ich katalogowym rozdzieleniu, należy podać edycję, w której występują obydwa te utwory, np. inkunabuł notowany w GW pod nr. 2598, a liczbę odsyłaczy do literatury można wyraźnie zmniejszyć zarówno w jednostce nr 3, jak i nr 4; z tym że w nr. 3 należy dodać repertorium Bloomfield-Guyot, 8335.

Ponadto imię autora podano w wersji niemieckiej, a więc należy je zmienić na formę łacińską, bo używanie takiej formy przyjęto w *Katalogu*. Z kolei nazwę miejscowości podano z błędem literowym — należy ją poprawić na „Dinkelsbühl”.

6) Zacytowane w opisach incipity i/lub eksplicity są albo niewłaściwe, albo nie-reprezentatywne (zbyt krótkie, zbyt długie itp.).

Z tego rodzaju problemami mieliśmy już do czynienia przy omawianiu większości wcześniejszych przykładów. Tu ponownie posłużę się przykładem I (Rps 3/I, nr 1). Poza elementami stałymi i nieodzownymi (takimi jak intytulacje i kolofony), podano w tym opisie jedynie incipit prologu oraz incipit i explicit *Listu*, który jest dołączony do tekstu głównego, ale nie jest tekstem głównym. Jest to, jak się wydaje, zdecydowanie za mało, gdy weźmiemy pod uwagę dosyć skomplikowaną budowę utworu. Przyjrzyjmy się jej.

W pierwszej jednostce treściowej *Katalog* wyróżnia trzy zasadnicze części:

- I) *Statuty*, czyli dzieło główne (k. 1r–48v);
- II) *List* dołączony do *Statutów*, którym jest „sprawozdanie wizytacyjne Eberharda von Seyne”, jak dopowiedziano w nocie bibliograficznej utworu (k. 48v–50v);
- III) spis rozdziałów *Statutów*, czyli dodatek integralnie związany z dziełem głównym (k. 54r–56v).

Jeżeli natomiast tę strukturę zestawimy z rękopisem, okazuje się, że *Statuty* składają się z kolejnych pięciu części: a) *Prologus Regule* (k. 1r–3r), b) *Divisio Regule* (k. 3v–4r), c) *Regula* (k. 4r–18v), d) *Instituciones et iudicia* (k. 18v–34r) i e) *Consuetudines* (k. 34r–48v); ponadto części c, d i e składają się z rozdziałów. Oprócz tego w rękopisie występuje numeracja ciągła od I do [C]XLVII (o której opis nie informuje), obejmująca wszystkie elementy powyższej struktury; na marginesach kart 1r–48v opatrzone nią *Prologus Regule*, *Divisio Regule*, kolejne rozdziały *Reguły* itd. — aż do *Listu* Eberharda włącznie.

Ta wieloczęściowa struktura nie znalazła adekwatnego odzwierciedlenia w opisie katalogowym. Oczywiście nie chodzi o to, żeby popaść w drugą skrajność i w zamian podać incipity i eksplicyty wszystkich wskazanych części, ale żeby podać przynajmniej elementy konieczne, a takimi są:

- właściwy incipit dzieła głównego, tj. *Statutów*;
- właściwy explicit dzieła głównego (nie jest nim explicit *Listu*, skoro ten został potraktowany jako osobny utwór ze swoim własnym incipitem);
- właściwy incipit *Listu* (podano jedynie pierwsze słowa adresu);
- podany incipit prologu (– *Legimus in veteribus hystoriis*) należy wydłużyć; obecny jest zbyt krótki, a przez to „niereprezentatywny” — nawet jeżeli weźmiemy pod uwagę, że chodzi o utwór wydany drukiem i dobrze znany²⁹.

Ponadto nie opisano wystarczająco dwóch składników jednostki, mianowicie spisu rozdziałów i związanych z utworem marginaliów. Opis odnotowuje jedynie to, że w rękopisie znajduje się spis rozdziałów (w. 6), ale nie podaje jego intytulacji ani pierwszych słów. Na takie rozwiązanie można by przystać, gdyby Autorzy uczynili podobnie w całym *Katalogu*. Tymczasem w opisach innych utworów (jak choćby jednostki nr 4 tego samego rękopisu) spisy rozdziałów, kazań, kwestii itp. są opisane w sposób standardowy. I wreszcie nie podano informacji o marginaliach rękopiśmiennych, o których była mowa wyżej, odnoszących się do struktury utworu.

Komentarza i uściśleń domaga się także nota bibliograficzna:

- odesłanie tylko do dwóch stron edycji Perlbacha (s. 161–162), na których znajduje się *List* brata Eberharda, wprowadza w błąd, ponieważ edycja ta (i tylko ta, a nie edycja Henniga) zawiera na s. 14–118 tekst łaciński całych *Statutów* — począwszy od *Prologu* aż do spisu rozdziałów (choć w innej kolejności);
- wyrażenie „Siglum: K” przy edycji Perlbacha niewiele mówi; lepiej je zastąpić precyzyjną informacją, że edycja została sporządzona na podstawie tego właśnie toruńskiego (wówczas królewieckiego) kodeksu, np.: „z tego rękopisu”;

²⁹Wytlumaczeniem skrótowości, a w szczególności niepodania explicitu mogłoby być tylko przyjęcie założenia, że *List* stanowi ostatni rozdział *Statutów* i że explicit *Statutów* jest tożsamy z explicitem *Listu*. Jednak przyjęciu w *Katalogu* takiego założenia przeczy szczegółowość, z jaką opisano ów list, traktując go najwyraźniej jako osobny, choć integralnie związany ze *Statutami* utwór.

- błąd pisowni: nazwisko Henning należy poprawić na Hennig;
- przytaczanie edycji Henniga (na dodatek bez podania stron) wydaje się niepotrzebne w sytuacji, gdy wszystkie omawiane teksty znajdują się w edycji Perlbacha, a edycja Henniga zawiera jedynie łaciński tekst *Listu* (resztę tomu zajmuje wydanie *Statutów* w wersji niemieckiej); w każdym razie, cytując tę drugą, należy podać numery stron: 221–224.

Jako podsumowanie przedstawię opis jednostki nr 1 rozszerzony w stosunku do opisu w *Katalogu* i uwzględniający wszystkie powyższe uwagi. Propozycja ta odzwierciedla zarówno strukturę całych *Statutów* (dokładniej), jak i wewnętrzną strukturę *Reguły* (bardziej skrótowo).

k. 1r–50v, 54r–56v: *Statuta Ordinis Teutonici*

[na marg.: I] *Incipit prologus Regule fratrum Theutonicorum.* — <L>egimus in veteribus hystoriis magnum patriacham Abraham cum suis vernaculis... [3v; na marg.: II] *Sequitur divisio Regule et tytulorum.* — *Hanc Regulam in tres partes distingwimus...* [4r]... [na marg.: III] *Incipit prima pars Regule. De substancialibus.* — *Tria vero sunt, que omni religioni substancialia sunt...* [18v]... [na marg.: XL] *Incipiunt Institutiones et iudicia.* — *Fratres extra statutum tempus causa devocionis ad ecclesiam...* [34r]... [na marg.: LXXXVI] *Incipiunt Consuetudines maiores. Quomodo magister sigillum et vices committat.* — *Cum per certos morbos, mortis precones, magister generalis...* ><[48v]... *licenciam dederit ei bestias suas procurandi tantum, nullatenus equitandi.* [na marg.: {C}XLVII] *Littera fratris Everhardi de Seyne.* — <F>ater E. de Seyne vicem magistri Hospitalis Sancte Marie Theutonicorum Iherosolimitani [?] gerens... [49r]... — *Nolumus vos ignorare, fratres, quod cum ex mandato...* ><[50v]... *preceptoris et marschalci, et fratrum discretorum committimus discrecioni. Hec ex mandato magistri generalis et capituli ultramarini communi scripsimus utilitati et volumus observari. Deo gracias. Expliciunt Regule et institutiones Fratrum Hospitalis Sancte Marie Theutonicorum Iherosolimitani [?].* *Scripte per manus Io. Ra. de Ol. anno Domini 1398.* [54r; Spis rozdziałów] *1. Prologus Regule Fratrum Theutonicorum...* ><[56v]... [1]47. *Item, littera fratris Everhardi de Seyne.* [Itd.: nota bibliograficzna]³⁰.

Takie same lub podobne niedokładności w rejestracji i identyfikacji utworów występują w wielu innych opisach, np. w Rps. 3/I, nr 3–6, 10, 13, 16–17; 5/I, nr 3; 9/I, Noty i glosy; 12/II, nr 2–4, 9, 10; 13/II, Noty i glosy; 25/III, nr 2a; 27/II, nr 1, 3, Noty i glosy, Ia–b; 29/III, nr 1–3; 36/III, nr 1, 3, 5; 52/III, nr 2.

³⁰ Gdyby chcieć sporządzić „minimalistyczną” wersję opisu tej jednostki (ale cały czas skonstruowaną proporcjonalnie), zawierałaby ona spośród powyższych składników tylko elementy stałe (intytulacje i kolofony) oraz incipit *Prologu* i *Reguły*, explicit *Zwyczajów*, incipit i explicit *Listu* oraz początek i koniec spisu rozdziałów. Natomiast w wersji „maksymalistycznej” do zaproponowanej wersji podstawowej doszłyby explicity pozostałych części *Statutów*.

*C. Problemy związane z doбором literatury przedmiotu
i formułowaniem noty bibliograficznej*

Poza problemami bibliograficznymi, które są integralnie związane z rejestrowaniem i identyfikowaniem tekstów i o których była już mowa w punkcie B, zwróć uwagę na kilka spraw ogólniejszych, dotyczących głównie liczebności przytaczanej literatury.

Nie wydaje się dobrym rozwiązaniem, żeby w notach bibliograficznych pod opisami jednostek treściowych wyszczególniać aż trzy rodzaje odsyłaczy: „Por.”, „Ed.”, „Lit.” — zwłaszcza że w żaden sposób ich nie zdefiniowano ani nie ujęto w zasadach wydawniczych. W efekcie stosowano je w sposób bardzo różnorodny i subiektywny, a nawet chaotyczny. Rozbieżności ilościowe i jakościowe są tak duże, że trudno się domyślić, według jakich kryteriów komponowano bibliografię. W wypadku analogicznych utworów raz podawano tylko edycję, innym razem edycję, repertoria i jeszcze literaturę niesłużącą bezpośrednio identyfikacji jednostki. Na przykład w opisie Rps. 3/I (s. 13 i 16–17) zwraca uwagę zamienne, czyli w tym wypadku niespójne, użycie skrótów „Por.” i „Lit.”, a także nieużywanie żadnego: jedną i tę samą pozycję bibliograficzną (repertorium Bloomfield-Guyot) w nocie utworu nr 3 przytoczono pod „Lit.”, w nr. 4 pod „Por.”, w nr. 17 przytoczono ją bez żadnego odsyłacza, a w nocie utworu nr 6 nie przytoczono jej w ogóle, choć w tym wypadku jej przytoczenie byłoby jak najbardziej wskazane. Z kolei w opisie Rps. 3/I, nr 1 (s. 13) inne rękopisy toruńskie zawierające ten sam utwór przywołano za pomocą skrótu „Por.”, a w nr. 4 za pomocą wyrażenia „Ten sam tekst:”. Jest wątpliwe, czy tego rodzaju różnorodność miała w intencji Autorów wyrażać coś szczególnego.

Innym mankamentem not bibliograficznych jest często ich zbyt duża objętość. Przykładami moim zdaniem nadmiarowego odsyłania do innych kopii rękopiśmiennych opisywanego utworu są opisy rękopisów 3/I, nr 11; 5/I, nr 3–4; 12/II, nr 4; 13/II, nr 1; 27/II, nr 1, 3; 31/III, nr 1–6; 35/III, b.n.; 36/III, nr 4 itd.³¹. Z kolei przykładem odsyłania do niepotrzebnej literatury niech będzie nota bibliograficzna do opisu kazań w kodeksie 9/I. Poza przytoczeniem dwóch edycji i odpowiednich repertoriów (Schneyer, ponieważ chodzi o kazania; RB, ponieważ chodzi o kazania do Psalterza) podano m.in. odsyłacz — zresztą bez numeru strony — do publikacji, która jest czymś w rodzaju znormalizowanego wykazu pisarzy średniowiecznych (*Personennamen des*

³¹Zasadniczo do innych rękopisów należy odsyłać tylko w dwóch sytuacjach: albo gdy opisywany utwór nie jest rejestrowany w repertoriach ani wydany drukiem, natomiast występuje w rękopisach innych bibliotek, albo gdy w obcym rękopisie występuje taki sam wariant utworu jak utwór opisywany, biorąc pod uwagę odstępstwa od repertoriów czy edycji.

Mittelalters)³². Publikacją tą można się posłużyć przy tworzeniu haseł wzorcowych — zwłaszcza w kontekście ewentualnego wprowadzania opisów katalogowych do baz elektronicznych — lecz to należy raczej do bibliotekarskiej „kuchni”. Nie widać powodów, dla których byłoby to potrzebne w *Katalogu*, i tylko przy jednym autorze. Podobnie zbędny jest odsyłacz do bazy internetowej *Alcuin. Infotek der Scholastik*, która niczego nie wnosi do identyfikacji tych kazań. Inne przykłady podawania zbyt obszernej literatury to Rps 3/I, nr 4; 30/III, nr 1 itd.³³

Problemy związane z korzystaniem z literatury przedmiotu (tzn. z narzędzi do identyfikacji tekstów średniowiecznych) i formułowaniem noty bibliograficznej zasługiwałyby na osobne omówienie. Zakończę podaniem kilku innych przykładowych opisów, w których takie problemy występują: Rps 3/I, nr 3, 4, 6, 10–11, 13; 5/1, nr 3, 6, 10, 13; 5/I, nr 3–4; 12/II, nr 9; 27/II, Noty i glosy, Ia–b; 36/III, nr 2.

Na koniec zwrócę uwagę na kilka drobnych usterek w innych miejscach *Katalogu*:

- w *Bibliografii*, zapewne przez przeoczenie, nazwiska na literę „W” umieszczono przed nazwiskami na „V” (s. LVII–LVIII);
- informację o stanie zachowania rękopisu 24/III podano dwukrotnie (s. 99 i 100);
- w bibliografii poszczególnych rękopisów pod szyldem „Ed.” podawano odsyłacze do cyfrowej reprodukcji (skanu) kodeksu; wydaje się, że nie jest to słuszne, ponieważ reprodukcja książki nie jest jej edycją (chyba że w sensie przenośnym);
- konkordancję sygnatur ułożono w porządku obecnych sygnatur, powtarzając w formie listy układ *Katalogu*, co sprawia, że wartość poznawcza konkordancji jest niewielka; o wiele bardziej użyteczna byłaby konkordancja ułożona według sygnatur dawnych, w tym wypadku królewieckich i pozostałych.

³² *Personennamen des Mittelalters. Personal Names of the Middle Ages. Nomina Scriptorum Medii Aevi. PMA. Namensformen für 13000 Personen gemäss den Regeln für die Alphabetische Katalogisierung (RAK)*, oprac. C. Fabian, München: Bayerische Staatsbibliothek, 2000.

³³ Ogólnie rzecz biorąc, jeżeli miarodajne repertorium lub/i porównanie z wiarygodną edycją pozwala jednoznacznie zidentyfikować utwór, to na tym można (a nawet należy) poprzestać — zawsze oczywiście z uwzględnieniem aktualnego stanu badań i merytorycznej wartości poszczególnych pozycji bibliograficznych. Gdy powyższych brakuje, można wskazać inny rękopis. Natomiast odsyłanie do literatury innej niż standardowe narzędzia do identyfikacji tekstów średniowiecznych — repertoria, edycje i katalogi rękopisów — jest potrzebne tylko wówczas, gdy te standardowe narzędzia w jakiś sposób zawiodą, a szeroko rozumiana literatura ma wyraźną przewagę merytoryczną, np. gdy publikacja monograficzna dotycząca opisywanego utworu zawiera ustalenia nowe, nieuwzględnione w narzędziach standardowych.

Stosownie do materiału przedstawionego w całym artykule poszerzeniu lub korektom uległyby indeksy znajdujące się na końcu *Katalogu* (cytowanych rękopisów, incipitów, osób).